

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХІХ- ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна КРАВЦОВА (Кіровоград)

У статті розглядаються основні підходи до розгляду та розуміння соціалізації дитини у педагогічній спадщині представників реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття. Автор робить спробу узагальнення поглядів представників цього напрямку, щодо розгляду основних ідей проблеми соціалізації дитини.

Стаття посвячена изучению теоретических основ и практических аспектов изучения социализации ребёнка ведущими представителями мировой и отечественной реформаторской педагогики.

Ключові слова: реформаторська педагогіка, соціальна природа дитини, соціалізація, соціальне середовище, соціальне виховання.

В рамках соціалізуючого процесу здійснюється соціальне виховання, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій. Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти особистості вижити в сучасному суспільстві, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Є підстави стверджувати, що сьогодні перед нами стоять соціально-педагогічні проблеми і труднощі, які успішно долалися в минулому (дитяча безпритульність, злочинність, безробіття і т. і.). Досить плідними у розвитку теорії й практики соціально-педагогічної роботи були кінець ХІХ – початок ХХ століття. Саме в цей час існувала ефективна система соціального виховання, велися активні наукові розвідки з цього напрямку. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що вирішення сучасних проблем соціальної педагогіки і соціалізації дитини неможливе без ретельного аналізу історичного досвіду.

Аналіз теоретичних основ процесу соціалізації дозволяє говорити про існування вже у античних філософів ідеї залежності виховання людини від суспільства, що отримала подальший розвиток у філософії, психології, педагогіці. Усвідомлюючи та оцінюючи соціалізацію як наукову категорію і як явище суспільного життя, українська дослідниця Н.Лавриченко [6] докладно розглянула проблеми трактування соціалізації, якому присвячено цілий ряд питань багатьох наукових шкіл та напрямів, наприклад, таких, як персоналізму, неотомізму, екзистенціалізму та його християнської похідної, прагматизму, гуманізму та неогуманізму.

Саме західні концепції соціалізації, ґрунтуючись на філософії екзистенціалізму, прагматизму активно розвивалися представниками реформаторської педагогіки у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, лежать в основі різних досліджень (чинників соціалізації: сім'ї, школи, суспільства однолітків та ін.; проблем соціальних конфліктів). Тому **об'єктом дослідження** ми обрали педагогічну спадщину представників реформаторської педагогіки, а **предметом** – основні підходи до вивчення та розуміння соціалізації дитини в їхній педагогічній спадщині.

"Соціалізація" як наукова категорія вперше з'явилась з появою книги "Теорія соціалізації" у 1887 році, в якій американський соціолог Ф. Гіддінгс запропонував розглядати соціалізацію як процес розвитку соціальної природи людини. В середині минулого століття соціалізацію визнали як самостійну міждисциплінарну галузь досліджень, з наголосом на місці і ролі соціального виховання людини у дитинстві, підлітковому та юнацькому віці.

Безумовно, розгляд процесу соціалізації людини в максимально повному об'ємі, аналіз

різних чинників соціалізації, виявлення тенденцій цього процесу, визначення його позитивних і негативних можливостей, відіграє важливу роль для соціальної педагогіки. Оскільки, активна робота над дослідженням вищезазначених проблем починається з кінця XIX- початку XX століття, тобто з моменту коли активно починають всебічно досліджувати природу дитини, виникає потреба з'ясувати основні проблеми соціалізації дитини у зазначений період, що є основною метою дослідження.

Аналіз праць Я.Грота, Ф.Каптерєва, О.Конта, П.Наторпа та інших учених дозволяє констатувати, що зародження соціально-педагогічної теорії та практики відбувається в другій половині XIX ст. і пов'язане з процесами автономного розвитку людинознавчих наук (соціології, антропології, педагогіки, філософії та деяких інших). П.Наторп обґрунтував поняття "соціалізація". Він зазначав: "Людина стає "людиною" тільки в людському суспільстві. І навпаки: існує і розвивається людське суспільство виключно завдяки людській освіті її членів [11].

Е.Кей намагалась пов'язати суспільний розвиток не стільки із зростанням матеріального виробництва і вдосконаленням соціальних структур та інститутів, скільки із змінами ставлення до людини, самої людської природи. «Зміна це, – підкреслила вона, – відбудеться тоді, і тільки тоді, – коли у всьому людстві прокинеться свідомість "святості майбутнього покоління». Це свідомість, що прокинулася, на думку Е.Кей, поведе до того, що нове «покоління», його походження, турбота про його виховання стане не тільки основними, центральними завданнями суспільного життя, навколо яких групуватимуться діячі, закони, установи. Але вони стануть початковою точкою, з якої розглядатимуться всі питання і прийматися рішення» [4, с. 2].

Проголосивши турботу про виховання що підрастає покоління найважливішим суспільним завданням, Е.Кей рішуче виступила проти пануючої у той час педагогічної традиції, яка, як вважала вона, калічила дітей, заважала реалізації їх природного потенціалу. Вона відстоювала необхідність такої організації виховного процесу, яка б забезпечила розвиток дитини не тільки за допомогою пристосування її до світу, а сприяла розкриттю особистості, вільної від забобонів, що відстоює свої ідеали в боротьбі із злом і несправедливістю.

Книга Е.Кей «Вік дитини» стала визнанням маніфестом нової гуманістично орієнтованої педагогіки, що заявила про себе на рубежі XIX-XX століть, інтенсивно розвивалася в подальші десятиліття і зіткнулася сьогодні з проблемою соціалізації майбутніх поколінь.

М. Монтесорі теоретично розробила і реалізовувала на практиці педагогічну систему, що утілила в собі багато гуманістичних ідеалів вільного виховання. Зауважимо, що поза увагою італійського педагога, яка зосередилася на проблемі індивідуального розвитку дитини, опинилася проблема розвитку дитини як суспільної істоти, що живе в системі взаємин з іншими людьми. А це саме те питання, яке традиційно значуще. Недоліком педагогічної системи М. Монтесорі стало те, що вона вимагала від педагогів мінімального втручання в життя дітей, постійного спостереження за ними і на цій основі побудови щоденних програм їх індивідуального розвитку, що також багато в чому відкидає соціалізацію дитини. Проте, особливого значення М.Монтесорі сім'ї, як основному чиннику соціалізації дитини. Вона писала: "Свідомо удосконалювати рід людський, зміцнюючи своє здоров'я та свої сили – мусить бути метою родини" [9, с. 495].

Так, американський педагог В. Килпатрік писав: «Матеріальні успіхи цивілізації загрожують обігнати наше соціальне і моральне уміння охопити проблеми, що висуваються ними. Вже одне витікаюче звідси знаменне слідство є: наша молодь не приймає більш авторитарної моралі. Ми винні, отже, розвинути дану точку зору і винайти таку відносну систему освіти, яка зважала б на факт безперервного зростання змін. Інакше небезпека загрожує самій цивілізації» [5, с. 38]. В. Килпатрік гранично чітко сформулював два основні завдання, що встали перед освітою у той час. По-перше, допомогти підростаючим поколінням засвоїти систему моральних цінностей, загальнозначущих, соціально-позитивних і таких, що не заважають їх особистому самовизначенню. І по-друге, підготувати їх до життя в постійно змінному динамічному суспільстві, з тим щоб вони залишалися цілісними особами з твердою етичною позицією.

Англійський педолог Д.Болдуїн був одним з небагатьох учених, хто вважав необхідним вивчати особу не ізольовано від суспільного процесу, а на основі визначення закономірностей впливу на дитину культурного і соціального середовища. У своєму творі "Духовний розвиток з соціологічної і етичної точки зору" [1] Д.Болдуїн зазначав, що потрібен діалектичний підхід до аналізу духовного розвитку, тобто вивчення того, що є особистістю з соціальної точки зору, і вивчення суспільства з погляду особистості.

Д.Болдуїн вказував, що і соціальне середовище, і спадковість визначають рівень соціальних досягнень людини в даному суспільстві, оскільки в процесі соціалізації

діти навчаються однаковим речам, всім даються однакові знання, однакові норми поведінки, моральні закони. Тому індивідуальні відмінності полягають не тільки в швидкості засвоєння, але й в можливості адаптації до тих норм, які прийняті в суспільстві. Подібні ідеї висловлював Е.Торндайк, усунувши свідоме прагнення до мети, він генерував ідею про активні дії дитини, сенс яких полягає в вирішенні проблеми з метою адаптації до середовища.

Процес соціалізації, на думку Д.Болдуїна, впливає й на формування самооцінки, оскільки "хороша" людина – це, як правило, оцінка з погляду людей її кола спілкування. У самооцінці, як і в оцінці тих, хто оточує дитину, виявляється загальна система цінностей, закріплена в звичаях, умовностях, соціальних установах. При цьому існує два види норм (або санкцій) – вулчий, що відноситься безпосередньо до того сімейного кола, в якому живе дитина, і ширший – того соціуму, народу, країни, до якої він належить. Оскільки всі діти одного соціального кола й однієї нації потрапляють приблизно в однакові умови й вчаться одному і тому ж, то і не існує суперечностей між особистими і суспільними нормами. Такі суперечності виникають тільки у видатних людей, які вважають за можливе поставити себе вище за суспільство і жити за власними законами. Проте, вчений підкреслював, що це не обов'язково асоціальна особа, це може бути людина, що просто обігнала свій час [1, с. 219].

С.Холл характеризує соціальну природу людини вказував, що „немає істоти більш стадної, ніж людина, і ми вряд чи зможемо уявити себе по-іншому, ніж як членом сім'ї, членом племені чи суспільства” [14, с.10].

Соціалізацію С. Холл пов'язував з розвитком соціальних інстинктів дитини, коли соціальні інстинкти зростають, збільшується соціальна самосвідомість дитини. У ранньому юнацькому віці закріплюються соціальні інстинкти в різноманітних спілках, суспільствах та організаціях, які представляють, на думку С.Холла, “повернення до дикого життя” [15, с. 45].

Соціальні інстинкти, що виникають у цей період, можуть розвиватися в небажаному для суспільства напрямі, якщо своєчасно не керувати і не направляти їх у бажану сторону, не відгороджувати їх від шуму великого світу, щоб “природа і спадковість, кожна унція яких коштує цілих тон виховання, могли зробити свою справу” [14, с. 25].

На переконання Д.Дьюї, всі людські потенції можуть виявляти себе лише в процесі соціалізації, як наслідок взаємодії людини з її

соціальним середовищем. А звідси й розуміння того, що одним з найважливіших завдань виховання є „навчання дитини пристосовуватись до свого середовища, взаємодіяти з ним” [8, с.32].

За твердженням Д.Дьюї, знання соціальних умов дуже необхідні для виявлення та правильної оцінки природних здібностей дитини. У праці «Моя педагогічна віра» Д.Дьюї підкреслював, що дитина повинна зуміти реалізувати та розкрити себе відповідно до здійснення суспільних завдань.

Погляди Д. Дьюї розкрили загальну тенденцію до осмислення проблем виховання особистості в контексті її соціалізації, яка веде за собою внутрішній розвиток індивіда [6, с 33]. Теоретичною основою цієї концепції є ідея про те, що головна цінність виховання полягає в тому, наскільки воно допомагає особистості розвинути і пристосуватися до життя.

Відтак, однією із основних груп інстинктів, якими дитина володіє від народження, є соціальний інстинкт, що виявляється в спілкуванні, прагнення до якого є найпростішою формою соціального буття дитини. Соціальне середовище для Д.Дьюї також є основною умовою росту і розвитку дитини. Тільки в середовищі, дитина формує погляди, набуває певних мотивів, прагнень. Вчений вважав, що без зовнішнього спрямування властивості й здібності дитини не розвинуться, а соціальне середовище володіє виховною, формуючою силою настільки, наскільки індивід бере участь і будь-яких суспільних видах діяльності, набуває способів цієї діяльності, а також необхідні навички, пов'язані з цією діяльністю.

У книзі “Школа дії. Реформа школи відповідно вимогам природи і культури” В.А. Лай писав про те, що його школа дії ставить своєю метою створити для дитини простір, де б вона жила і всебічно реагувала на світ, що її оточує, така школа повинна бути для дитини общиною, що моделює природне і соціальне середовище, спонукає учня узгоджувати свої дії із законами природи і волею співтовариства оточуючих його людей. З цієї роботи В.А.Лая чітко помітна його близькість до ідей соціальної педагогіки, які він поповнив власними поглядами для конкретної їх реалізації.

Вітчизняні педагоги досліджуваного періоду О.Залужний, О.Попов, І.Соколянський вважали, що при вивченні дитини і дитячого колективу марксистська, а відтак – наукова педагогіка має виходити, насамперед, із аналізу ролі соціального середовища, соціобіологізм повинен стати на місце біологізму і біосоціологізму [3].

В процесі вивчення факторів, що впливають на розвиток дитини, О.Залужний вважав за необхідне, по-перше, в'яснити послідовність шаблів розвитку соціальної поведінки, по-друге – вивчити сам механізм розвитку дитини. Відзначимо, що спадковість, конституція, та інші біологічні моменти життя дитини, розглядалися О.Залужним як суто соціальні фактори розвитку дитини, які впливають на неї не безпосередньо, а через батьків.

О.Залужний дав класифікацію дитячої поведінки в ході соціалізації особистості, де виділив антисоціальну, яка включає в себе оборонно-негативістичну і агресивну; і соціальну, яка відповідно розподіляється на первинно-соціальну і колективно-соціальну. З віком, антисоціальна поведінка дитини зменшується, а соціальна набуває значення, зазначав О.Залужний. Однак процес соціалізації проходить з різним темпом, що тісно пов'язаний з віковим змінами у дітей. Зокрема, учений зазначав, що виховувати дітей потрібно не лише на основі біогенетичного закону, а й з урахуванням психічних та фізіологічних даних дитини.

Я.Чепіга вважав, що в основі розвитку людини лежать два закони – закон утворення звичок та закон акомодатії. Перший спричиняє зміцнення всіх як внутрішніх так і зовнішніх утворень в організмі, а другий – зміцнення „всіх з'явлень соціалізації” або „росту вгору” [10, с.136].

На думку С.Ананїна, залежність розвитку від соціальних умов розвитку та навколишнього середовища, зумовлюють потребу дбайливого розв'язання проблем дитинства, пошуку нових підходів до його вивчення.

І.Соколянський вказував, що особистість – синтез успадкованого і набутого досвіду. Ми відмовляємося визначати особистість з точки зору природничих наук і марксизму. Нас цікавить поведінка особистості, її прояви: потрібно говорити про власне діяльність особистості. ...Необхідно домовитись про різні форми поведінки особистості: формах поведінки що обумовлюють біологічний характер, форм поведінки соціального характеру.

Вивчаючи разом із О.Залужним дитячий колектив, І.Соколянський відзначав, що саме через дитячий колектив дитина набирає організованих форм поведінки і тільки тоді педагог може організувати поведінку дитини. Він стверджував, що поведінка формується тим оточенням, у якому перебуває дитина, наголошував, що важливим для цілісного вивчення дитини є саме вивчення всіх форм дитячого руху, тобто вивчення дитячої активності в різному оточенні, а також

способів, завдяки яким цю активність можна використати [13,14–15].

О.Попов вважав за неможливе розподіляти дитину між сім'єю та школою, школою і життям, сім'єю і вулицею тощо. Він висунув новий всеохоплюючий чинник виховання – суспільство. Таким чином вчений підкреслював, що система соціального виховання є необхідною як соціально - економічна, так і педагогічна. Педагогічна наука, спираючись на спостереження соціології про розпад сім'ї в епоху капіталізму, за останні десятиріччя неухильно висувала нову проблему виховання – виховання не в сім'ї та школі, а виховання соціальне суспільне.

На думку С.Русової, колективне виховання також має великий вплив на соціалізацію особистості. Вона розглядала передусім кожен людину як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введення її в “кооперативні відносини з соціальним середовищем”.

Школа, на думку педагога, має стати тим осередком, де всі духовні моральні враження будуть перероблятися в свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а в значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу. Соціалізація дитини в новій школі полягає у створенні наступних умов: товариська атмосфера в школі, довірливі відносини між вчителями та учнями; учнівське самоврядування; заміна класу нечисленними рухливими групами; реформа методів навчання (перехід від пасивних до активних) [12, с 9]. Поряд із школою держава, церква, клуби, кінотеатри та інші соціальні організації також повинні мати соціальний вплив на виховання дитини.

Отже можна зробити висновок, що дослідження процесу соціалізації у педагогічній думці кінця XIX – початку XX століття, зокрема у реформаторській педагогіці зробили вагомий внесок для розвитку сучасної соціальної педагогіки, оскільки результати і позитивна ефективність виховання в умовах соціального оновлення суспільства визначаються тим, як воно забезпечує засвоєння і відтворення людиною культурних цінностей і соціального досвіду, готовністю і підготовленістю членів суспільства до свідомої активності і самостійної творчої діяльності, що дозволяє їм ставити і вирішувати задачі, що не мають аналогів в досвіді минулих поколінь.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдуин Дж. Духовное развитие с социологической и этической точки зрения. – М.: Московское книгоиздательство, 1913. – 399 с.

2. Залужный А.С. Задачи изучения детского коллектива // Детский коллектив и ребенок. – М., 1926. – 254 с.

3. Залужный А.С. Учение о коллективе. – М. – Л., 1930. – 90 с.

4. Кей В. Век ребенка / Пер. з шведск. - М., 1910.

5. Килпатрік В. Виховання в умовах змінної цивілізації / Пер. з англ. - М., 1930.

6. Лавріченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

7. Лай В.А. Школа действия. Реформа школы, сообразно требованиям природы и культуры. – Пг., 1920. – 405 с.

8. Малькова З.Л., Вульфсон Б.Л. Современная школа и педагогика в капиталистических странах. – М., 1975. – 263 с.

9. Мамонтов Я. Хрестоматия современных педагогических течений. – Харьков: Госиздат Украины, 1924. – 600 с.

10. Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933): Навчальний посібник / За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: 1996. – 304 с.

11. Наторп П. Соціальна педагогіка. // История социальной педагогики: Хрестоматия-учеб. / Под ред. М.А.Галагузовой. М.: ВЛАДОС, 2001. – . 300 с.

12. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті//Там само, – К.1. – С.144 - 150.

13. Соколянський І. Дитячий рух – соціальне виховання // Радянська освіта. – 1925. – №2. – С. 12 – 17.

14. Холл С. Инстинкты и чувства в юношеском возрасте. – С-Пб., 1913. – 184 с.

15. Холл С. Социальные инстинкты и учреждения для их исправления. – С-Пб., 1913. – 232 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравцова Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вивчення проблеми дитини у творчості представників реформаторської педагогіки.